

מקורות

- שתי כרוניקות עבריות מדור גירוש ספרד, מבוא: אברהם דוד, הדפסה שנייה, ירושלים תשנ"א, הוצאת מרכז דינור, טז + 56 עמודים.
- שתי כרוניקות, 'קצור זכר צדיק' לרב יוסף בן צדיק ו'השלמת ספר הקבלה' לר' אברהם מטרוטיאל, העוסקות בתולדות יהודי ספרד עד הגירוש; בכרוניקה השנייה מובא גם תיאור סלטולי המגורשים במארוקו. זו מהדורת צילום של הכרוניקות שנדפסו (אוקספורד תרמ"ח, ורשה תרנ"ח), וד"ר א' דוד הוסיף להן מבוא, הערות ומפתחות), יהודי ספרד ופורטוגל במרוקו (1482-1753), סלום כר-אשר (מבוא, הערות ומפתחות), הוצאת אקדמון, 386 עמודים.
- מהדורה חדשה של תקנות היהודים הספרדים (המגורשים) בפאס (מארוקו) שנתחברו בשנות 1494-1753, ובמהדורה זו הן מובאות לפי סדר כרונולוגי ומלוות מפתחות. התקנות מקיפות עניינים מתחום: חיי המשפחה, מעמד האשה, ירושות, פיקוח על הליכות, מאבק חברתי ומיסוי, כלכלה, הנהגה, בתי-דין, אישים רבניים ועוד. זהו מקור ראשון בחשיבות לידיעת תולדות היהודים במארוקו אחר הגירוש וחזירתן. ש' כר-אשר הקדים לתקנות מבוא נרחב.

מחקרים וקבצים

- אברהם כהן, הקהילה היהודית בכרמאנשאה (איראן) מראשית המאה ה-19 עד מלחמת-העולם השנייה, ירושלים תשנ"ב, הוצאת 'נועם', 162 עמודים.
- מחקר על התפתחות החינוך היהודי בקהילה לא-גדולה באיראן, במיוחד מאז החלה לפעול שם חברת כ"ח, בשנת 1904. החיבור עוסק בדמותה של קהילה זו (מגורים, ארגון קהילתי, הרכב מקצועי, רדיפות ושמות) ודיון מפורט על דפוסי החינוך בה: החינוך המסורתי (המפכת) וביתר שאת החינוך המודרני במסגרת כ"ח. הספר שלפנינו הוא מהפירות של מחקר מקיף של תולדות החינוך היהודי באיראן שהמחבר עוסק בו והוא פירסם על כך מאמרים (רבים מהם ב'פעמים'). הוא רואה בספרו 'אחד מן המודלים האפשריים לניתוח מדוקדק של מערכת חינוכית זו [של כ"ח] בערי המזרח', אשר פועלה 'זכה עד כה רק לסיקור כללי'.
- מיכאל מ' לסקר, יהודי המגרב בצל וישי וצלם הקרס, תל-אביב תשנ"ב, המכון לחקר התפוצות, אוניברסיטת תל-אביב, 376 + VII עמודים.
- בחלק הראשון דן המחבר במצבם של יהודי המגרב הצרפתי ערב מלחמת-העולם השנייה; בתחיקה האנטי-יהודית של ממשלת וישי בצרפת, במארוקו, בתוניסיה, ובאלג'יריה; בהשפעת שלטון וישי במגרב והכיבוש הגרמני בתוניסיה על הפעילות הציונית בארצות אלו; בניחות השוואתית של המצב הפוליטי והחברתי וכן התגובה לאנטישמיות והקשרים עם היישוב בארץ-ישראל — של יהדות המגרב מזה ויהדות לוב והמזרח התיכון מזה. בחלק שני מובאים 85 מסמכים בסוגיות אלו, כולם בעברית, שחלקם תורגמו מלשונות אחרות, מלווים בהערות. משלימים את הספר: ביבליוגרפיה, רשימת מונחים, מפתחות ותקציר באנגלית.
- יצחק אבישור, הסיפור העממי של יהודי עיראק, שני כרכים, חיפה תשנ"ב, אוניברסיטת חיפה, הפקולטה למדעי הרוח, 427 + VII עמודים.
- קובץ שונה מקבצים של סיפורי-עם שנדפסו בארץ, שכמעט כולם לשונם עברית ומיוסדים על מסירת הסיפור בעל-פה. ואילו 30 הסיפורים שלפנינו לקוחים מכתבי-יד; הם ניתנים בערבית-יהודית ובתרגום עברי; אל רוב הסיפורים צורפו נוסחים מקבילים של אותו סיפור מתוך מיגוון רחב של מקורות בכתב ובע"פ, בעברית, בערבית-יהודית ובערבית. מקבילות אלה מאפשרות השוואה של הבטים רבים: בין לשונות הנוסחים השונים, בין נוסח שבכתב לנוסח בע"פ, בין עיבוד משכילי לעיבוד עממי, בין מסורת יהודית לערבית, בין נוסח קדום מימי הביניים לנוסח מאוחר, ועוד. כתבי-היד של 30 סיפורי היסוד כולם משנות 1834-1888, בס"ה יש 15 כתי"ע עם כ-200 סיפורי-עם מבלל. אבישור הקדים לקובץ מבוא מקיף, הוסיף הערות ותצלומי רקע. הקובץ מוסיף ממד חדש לההדרת סיפורי-עם ועשוי לשמש רקע למחקרים מהבטים ספרותיים ותרבותיים.

- משה בראש (עורך), מסורות – מחקרים במסורות הלשון ובלשונות היהודים, כרך ה-ו, ירושלים התשנ"א, האוניברסיטה העברית, המכון למדעי היהדות, המרכז ללשונות היהודים ומפעל מסורות הלשון של עדות ישראל [ט] + 340 + XXV עמודים.
- בכרך זה 11 מאמרים. 4 מהם עוסקים במרכיבים עבריים בשימושים שונים של ערבית-יהודית (להלן ע"י): משה בראש על חידושים במרכיב העברי בע"י במערב, יהודית הנשקה – שקיעים עבריים בע"י מדוברת בג'רבה, יוסף שיטריט – המרכיב העברי בשירה הערבית בצפון-אפריקה, עפרה תירוש-בקר – מובאות מחז"ל בפירוש לתורה מאת ישועה בן יהודה הקראי. במאמרים נוספים: קציעה כ"ץ על העברית המדוברת בפי בן ג'רבה, רפאל הוברמן – ארמית חדשה ושחזור השוואתי, בנימין הרי – כתיב בע"י מצרית במאות 16-17, יהודה רצהבי – מילואים לאוצר לה"ק שלבני תימן. עוד 3 מאמרים הם מתחום יהודי אשכנז.
- שמעון שטרית (עורך), חלוצים בדמעה – פרקי עיון על יהדות צפון-אפריקה, תל-אביב תשנ"א, הוצאת עם עובד, 312 עמודים.
- פרקי עיון, סיפור ושיר, זכרונות ודברי פובליציסטיקה על יהודי המגרב: על עליותיהם לא"י מאמצע המאה ה-19, ההעפלה במחתרת, העליות בהמון לאחר קום המדינה, יסורי היקלטותם בהתיישבות החקלאית ובעיירות הפיתוח, תרומתם לתחייה הציונית, השתקפותם בראי הספרות, ההתארגנויות הפוליטיות והעדתיות שלהם, מאבקם לשוויון ועוד. המאמרים נדפסו בחלקם קודם לכן. המחברים הם: העורך, ש' שגב, א' שטאל, א' טויטר, יוסף אליהו שלוש, ר' קרק, חנה רם, מ' ליס, מ' קנפו, מ"נ שטרית, א"ל אליאב, מ' ליסק, י' רפאל, ש' דשן, ל' חקק, ר' ישראלי, מ' שטרית, ע' חזן, א' שמוש. הקובץ יוצא לאור בשיתוף עמותת 'זוהר המערב', שמטרתה לעודד מחקר ולימוד על תרבות ומורשת של קהילות ישראל בארצות השונות.
- מיכל שרף, 'עלי עשור ועלי נאבל' – לתולדות יהודי נאבל שבתוניסיה, קרית עקרון תשנ"ב, מכון הברמן למחקרי ספרות והמועצה המקומית קרית עקרון, 32 עמודים. חוברת ובה מידע תמציתי, מלוקט ברובו, על יהודי נאבל ועל ר' יעקב סלאמה.
- Mina Rosen, *Jewish Identity and Society in the Seventeenth Century – Reflections on the Life and Work of Refael Mordechai Malki*, Tubingen 1992, J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), VII + 190 pp.
- על דמותו ומשנתו של רפאל מרדכי מלכי, כנראה ממוצא אנוסי, שהגיע לירושלים ב-1677 והיה מהאישים המרכזיים בה עד מותו ב-1702 – רופא, אמיד, אישיות תורנית שחיבר פירוש לתורה. בחלק הראשון של הספר מתואר המצב הפוליטי, הכלכלי והחברתי של ירושלים ויהודיה. בחלקים השני והשלישי מתוארות דמותו של מלכי ודעותיו במיגוון של תחומים: רפואה ומדעים, מעמד ישראל בין האומות, פשר חלומות, קבלה ושבתאות, האנוסים; וכן חזון-העתיד החברתי שלו. בכמה עניינים משונה פרופ' רוזן בין דעותיו לדעות בני זמנו המפורסמים בפזורה האנוסית המערבית: ב' שפינוזה, ח' פראדו, י' קארדו, אורוביו דה קאסטרו ואחרים.
- Steven Kaplan, *The Beta Israel (Falasha) in Ethiopia – From Earliest Times to the Twentieth Century*, New York and London 1992, New York University Press, IX + 231 pp.
- זהו מחקר ראשון על תולדות בית ישראל באתיופיה והוא מקיף את קורותיהם מראשיתם עד סוף המאה ה-19, דהיינו עד ראשית מגיעיהם עם יהדות העולם. המקורות הכתובים הפנימיים להיסטוריה זו הם דלים. המחבר גורס, כי שבת זה מקורו בקבוצות מקומיות בצפון-מערב אתיופיה, שגיבשו לעצמן זהות אתנית-דתית נפרדת במהלך המאות ה-14-ה-16 ונודעו בשם פלשה. קודם לכן אין מקורות אמינים על מציאות יהודים (או פלשים) באתיופיה. בהמשך מתוארים מלחמותיהם עם השלטון הנוצרי ומפלחם, ירידת מעמדם כתוצאה מכך ונסיגונת המיסיון הנוצרי מאירופה להעברים על דתם. המחבר מדגיש, כי תפישה זו בדבר מוצאם הקדום האתיופי של בית ישראל, אין, ולא צריך שתהיה, לה השפעה על זכויותיהם כיום לעלייה על-פי חוק השבות ולשאר זכויות כיהודים בישראל.
- Ženi Lebl, *Jevrejske knjige štampane u Beogradu 1837-1905*, Gornji Milanovac 1990, Dečje Novine, 150 pp.
- ספר כסרית-קראטית על הדפוס העברי בכלגראד, שפעל בשנות 1837-1905. המחברת, ג'ני לבל, סוקרת יותר מ-90 ספרים, בלאדינו ובעברית, המובאים לרוב עם תמונת השער. הספר גם מתאר את התפתחות הדפוס בכלגראד, המהברים והאנשים שעסקו במלאכת הדפוס.

ספרות תורנית

□ הרב שלמה בן סעדיה ברב מימון נע"ג אל חראזי, בית תפלה, ערך והוסיף מבוא והערות ציון ברמ"עור, רמתגן תשנ"ב, 268 עמודים.

חיבור זה, היוצא לאור לראשונה מכתב-יד, כולל מבוא לתפילה ורוב רובו – פירוש מקיף לתפילת העמידה. החיבור ומחברו לא היו ידועים. המהדיר, על יסוד סימנים שונים, גורס שהחיבור נכתב בין שנת הת"כ להת"ל וכנראה סמוך לתכ"ו (1666), ושהמחבר היה מדרום תימן. המחבר מציין למעלה מ-80 חיבורים, ויותר מהם פירושים ללא ציון מקורם, ומפגין בקיאות במקורות (המקרא והפירושים לו, התלמודים, המדרש, הפוסקים, הקבלה, ספרות ההגות). זהו אשנב לעולמם הרוחני של יהודי תימן, בפרט בדרומה. יצוין, כי במבוא המהדיר מזכיר את החיד"א כאחד הפוסקים שמפסקיהם מובאים בספר. חיד"א נולד ב-1742, ואם אכן הוא מוזכר בספר (בקריאה מרפרפת – לא מצאתי) הרי קביעת זמן כתיבת 'בית תפלה' שגויה.

שירה

□ מרגלית מתתיהו, אלגריקה, שירים, תל-אביב, תשנ"ב, עקד, 76 עמודים.

בשנים האחרונות אנו עדים לתופעה חדשה: משוררים כותבים בספרדית-יהודית. מ' מתתיהו, ילידת תל-אביב להורים מסאלוניקי, נמנית עם קומץ קטן מאוד זה של משוררים אלה, ולפנינו קובץ שירים שישו שלה, אשר שני האחרונים בהם דו-לשוניים. בספר 19 שירים, כל שיר ניתן בעברית ובלאדינו, כהגדרתה. בחלק מהשירים מתוארים הווי חיים ודמויות של יהודים ספרדים. הקדים לקובץ: שמואל רפאל.

תולדות משפחות

□ יעקב י' זו דיאס, הוט השני – תולדות משפחה 1492-1945, רעננה 1991, טנא הפצה לאור, 196 עמודים.

הספר על תולדות משפחת זו דיאס מעורר עניין כפרק בתולדות היהדות הספרדית בהולאנד. מוצא המשפחה בספרד-פורטוגאל, תולדותיה ראשיתן באמצע המאה ה-18 בהולאנד. יש במשפחה אישים מעניינים בהם: אנוס שעומד לדין האינקוויזיציה בפורטוגאל; בהולאנד – רב בקהילה, היסטוריון, עיתונאים ואנשי תקשורת. אולם עיקר העניין נובע מתיאור מוחשי של פרקים בהווי החיים בקהילה, שאינם זוכים להארה מספקת בספרי היסטוריה כגון: סדרי הלימודים בבית-המדרש 'עץ חיים', חיי משפחה, ענייני נישואין, יחס ליהדות, מעט יחסי עדות, פעילות ציונית ולבסוף – ההשמדה במחנות הנאצים. המחבר חיפש בארכיונים רבים אחר תיעוד על משפחתו, והעבודה ניכרת בחיבורו.

□ דוד ר' דסה, ספרד וירושלים – תולדות משפחת דסה, ירושלים תשנ"ב, הוצאה פרטית, 313 עמודים.

בפרקים הראשונים צוינו יהודים בשם דאסה בספרד ובסאלוניקי, בלי ידיעה ממשית של תולדותיהם. בהמשך מתוארים בני המשפחה בירושלים, בעיר העתיקה ובשכונת מימן משה. עד קום המדינה. כמחצית הספר מכילה פירוט מדוקדק של בני המשפחה בדורות האחרונים. עוד בספר: מעשיות, תצלומים ותעודות.

□ ויקטוריה וידה ואלירו, זכרונות, תל-אביב תשנ"א, הוצאת נהר, 109 עמודים.

זכרונות אישיים של בת למשפחת חכמישווילי, מראשוני ומראשי העולים מגרוזיה לירושלים באמצע המאה ה-19. היא נישאה לרופא ד"ר גבריאל ואלירו, אשר סבו יסד את הבנק העברי הראשון בירושלים ומשפחתו היתה ממנהיגי הקהילה הספרדית באותו זמן. בפרקים הראשונים מובאים פרטים מפועלן של משפחות אלה. בהמשך – על פעילותה הציבורית של המחברת.

אגדות

□ הנסיך מארגון – מבחר מעשיות יהודי ספרד, ליקט ותירגם מלאדינו: יואל שלום פרץ, איירה: כריסטינה קדמון, תל-אביב תשנ"א, הוצאת עגור, 157 עמודים.

21 סיפורים ורומאנסה אחת, מהם מתורגמים, לקוטים ממקורות שונים בדפוס ובע"פ, חלק מהם מאסע"י, וכן סיפורים ששמע המחבר מאמו. כל הסיפורים עובדו והותאמו לילדים. הספר מנוקד ומלווה איורים. לסיפורים נוספו הקדמה מאת יצחק נבון ודברי הסבר מאת המלקט.